

معرفی دستنویسهای خلاصه‌الاشعار و زبدة‌الافکار

نظر به آنچه در اهمیت خلاصه‌الاشعار گفته شد، و همچنین فراوانی دستنویسهای موجود از این اثر که نشان از ارزنده بودن آن دارد، در چهار بخش به معرفی دستنویسهای موجود از این اثر پرداخته می‌شود:^{۵۴}

معرفی نسخه‌های یافت‌شده از خلاصه‌الاشعار به ترتیب مطالب و کامل‌ترین دستنویس موجود این بخش دربردارنده پنج دستنویس است که مشخصات آنها به شرح زیر می‌آید:

یک. ۲۷۲ ف کتابخانه مجلس شورا: از کتب اهدایی سرلشگر مجید فیروز به مجلس شورا است؛ نسخه کامل و خوش‌خطی از مجلد اول از رکن اول خلاصه‌الاشعار که دربردارنده شرح احوال و ابیات ۲۲ شاعر از عنصری تا خاقانی می‌شود. سه برگ اول این کتاب پیوست شده است و کناره نخستین برگ

۵۴. شایان ذکر است معرفی دستنویسهای خلاصه‌الاشعار مدتها پیش به صورت مقاله برای مجله تاریخ ادبیات دانشکده ادبیات دانشگاه شهید بهشتی ارسال شد که بناست در شماره ۶۷/۳ به تاریخ بهار ۱۳۹۰ چاپ گردد. زمان بسیاری از نگارش آن مقاله می‌گذرد. مطالب این بخش تکمیل شده آن مقاله است که به مسئولیت نگارنده و به راهنمایی دکتر سعید بزرگ بیگدلی نوشته شده است.

مقدمه آغازین کتاب مخدوش است و خوانش کلمات پایان سطرها تنها با مقابله با دیگر نسخه‌های این بخش ممکن است. تقی‌الدین کاشانی در یکی از برگهای پیوسته شده، فهرستی از مندرجات این دستنویس ترتیب داده است. همچنین آثار اضافات و تصحیحات تقی کاشی و کتابت برخی مطالب به خط وی در این دستنویس دیده می‌شود. انجامه دستنویس نیز به خط اوست. نام کاتب ذکر نشده است. این نسخه، سوای مدخل «قومای گنجه‌ای» که ذکر آن تنها در نسخه «چشمه رحمت» آمده، مطالب فصل اول را کامل دارد. پشت نخستین برگ این کتاب علاوه بر مهری منقوش به «ابن محمدعلی محمدحسین» مطالبی با سه تاریخ متفاوت به شرح زیر درج است:

۱. کتاب تذکره میر محمدتقی در دارالدوله کرمانشاهان جناب میرزا ابوالقاسم وزیر در نظر مبارک به رسم پیشکش گذرانید تحریراً فی شهر رجب ۱۲۴۵.
 ۲. دخل بنویه الاقال و انا العبد المذنب العاصی طالب الرشاد فرهاد فی دارالخلافة طهران مع اربع مجلدات آخر فی ۲۲ شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۶۱ هجری علی هاجرها الف الف سلام (مهر نایب‌الایاله).
 ۳. در سنه ۱۳۳۹ متعلق به این عبد ذلیل تا بعد به که تعلق بگیرد... عبدالمجید ناصرالدوله ابن فرمانفرما ابن فیروز میرزا فرمانفرما ابن عباس میرزا نائب‌السلطنه و لبعهد. پشت کتاب با خط و قلم فرهاد میرزا مطلبی نوشته شده بیانگر اینکه دستنویس به «حاج لطفعلی بیگ آذر تخلص صاحب تذکره تشکده» تعلق داشته «و اشعار شعرا را از این کتاب انتخاب کرده است»، و انتقادی مبنی بر اینکه «از یک قصیده که انتخاب کرده اشعار خوب را ترک کرده نمی‌دانم سلیقه انتخاب نداشته یا اینکه عمداً چنین اشعار برگزیده است که اشعار خود را قصیدتاً و غزلاً جلوه دهد... در حق حاج لطفعلی بیگ همان هجو طوفان کافی است که یک بیت آن در نظر است: ز شعر خود در او بنوشت بسیار سقط شد تذکره در زیر این بار والسلام خیر الختام».
- آغاز: بسمله، جواهر حمد و ثنایی که مفرح قلوب اصحاب دین مبین و مفتاح

ابواب صدور ارباب عشق متین تواند بود سزاوار جمیلی است...
انجام:

شهباز روان ز آشیان دگر است اینجا ز برای طعمه [ای] ساخت گذر
انجامه: تمّ مجلد الاول من کتاب خلاصه‌الاشعار و زبدة الافکار بعون الله الملك
الغفار فی شهر رجب المرجب سنة سبع و الف هجریه (۱۰۰۷) فی بلدة المؤمنین
کاشان حماها الله عن فتن الدوران (به خط تقی‌الدین کاشی).
مشخصات ظاهری: قطع وزیری ۲۰×۵/۳۲، ۴۹۱گ، ۳۱س، اشعار در چهار
ستون، عناوین و فهرست به نسخ و شنگرف، کاتب (?)، با نظارت تقی‌الدین
کاشانی، کتابت سال ۱۰۰۷ق.

دو. نسخه خطی به شماره ۷۷۹۰ دانشگاه تهران^{۵۵}

این دستنویس بیاض مجلد دوم از رکن اول خلاصه‌الاشعار است که — جز شرح
احوال و اغلب ابیات منتخب مولانا جلال‌الدین محمد رومی، که شرح احوال و
اشعارش در هیچ‌یک از دستنویسهای یافت‌شده دیده نشد و شرح احوال و اشعار
خواجه افضل‌الدین کاشانی، که ذکر او تنها در دستنویس کتابخانه شخصی آقای
نصیری امینی آمده است — بقیه موارد را کاملاً داراست و در مواردی چون
مداخل زکی مراغی، هبه‌الله مشهور به کافی، کمال‌الدین اسمعیل منحصر به فرد
است؛ البته افتادگیهایی دارد، از این رو شرح احوال و بخشی از اشعار ظهیرالدین
فاریابی (از آغاز دستنویس) و قسمتی از اشعار اثیرالدین محمد اخیسکتی (از
میان) افتاده که با مقابله و تلفیق با دستنویس ۱۰۴ب دانشگاه تهران کامل
می‌شود و از پایان، برخی ابیات منتخب سید ذوالفقار شروانی افتاده که غیر از
نسخه حاضر تنها در دستنویس کتابخانه آقای نصیری امینی ذکرش رفته است.
آغاز:

توراست حجت قاطع به دست یعنی تیغ چگونه پیش رود دعوی مزور او

۵۵. به شماره ۷۳۳۹ نیز در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

انجام:

من غرقه شده در می چون ساغر و چون کوزه با یار در افتاده بی حاجب و بی پرده
مشخصات ظاهری: جلد تیماج تریاکی مقوایی، قطع وزیری، ۲۸×۱۸، ۴۶۳ گ،
۳۱×۲۲. اشعار در چهار ستون، عناوین سنگرف و به خط نسخ، متن به
نستعلیق سده یازدهم، بی ذکر نام کاتب، کاغذ سپاهانی.

سه. نسخه شماره ۳۲۱ کتابخانه سالتیکف شچدرین

اصل نسخه که در کتابخانه ملی سالتیکف شچدرین روسیه (دورن ۱۸۵۲: ۳۲۱)
نگهداری می شود، از موقوفات آستانه شیخ صفی الدین بوده است و نشان وقف
آستانه را دارد. تصویر این نسخه در کتابخانه وزارت امور خارجه ایران و مرکز
پژوهشی میراث مکتوب موجود است. این دستنویس در بردارنده رکن سوم به
صورت کامل است؛ اما فاقد ترجمه چند تن از شعرا است؛ مثل معین الدین جوینی،
مولانا لطف الله نیشابوری، خواجه حسام الدین رستم بسطامی، بهاء الدین برندق
سمرقندی، که شرح احوال و ایاتشان در دستنویس شماره ۱۰۴ ب دانشگاه تهران
آمده است. نام کاتب ذکر نشده، اما خط مؤلف در جای جای کتاب — چه در
حاشیه و چه در متن — دیده می شود که نشان از اصالت نسخه دارد.
آغاز: رکن ثالث از کتاب خلاصه الاشعار و در ذکر بعضی از شعرای مشهور است
و مقامات گذشتگان مبرور...

انجام:

تا چند کند دلم ز دستت فریاد فریادرسی برس به فریاد دلم
انجامه: تمت رکن الثالث من کتاب خلاصه الاشعار و زیده الافکار فی تاریخ سلخ
شهر ربیع الاول سنه ثلاث و تسعین و تسعمائه.
مشخصات ظاهری: جلد تیماج ضربی، ۱۸۵ گ، ۲۲×۳۳، ۲۴ س، اندازه اشعار
در چهار ستون، نستعلیق تحریری، نام کاتب ذکر نشده، با نظارت تقی الدین
کاشی، تاریخ کتابت: سلخ ربیع الاول ۹۹۳ ق.

چهار. شماره ۵۵۰۶ مجلس شورا

این دستنویس از مقدمه خاتمه آغاز می‌گردد؛ هفت اصل نخست بخش خاتمه را دارد که شامل ترجمه ۲۱۳ شاعر می‌شود. کاتب این دستنویس، محمدشریف ابن میرزا نظام، مسئول بیاض دستنویسهای از خلاصه‌الاشعار در زمان حیات مؤلف بوده و نشان نظارت و اضافات تقی‌الدین در بسیاری از دستنویسهای کتابت شده او دیده می‌شود. نام این کاتب تنها در این دستنویس و دستنویس مکتبه الامام امیرالمؤمنین العامه در نجف ذکر شده است. آغاز: بسمله، حمد و سپاس بی عدد آفریدگاری را سزد که نفس ناطقه را معدن اسرار معرفت و منبع زلال حکمت گردانید. انجام:

دوستان فارغ ز احوال من شیدا است یار چون کنم نسبت به من بسیار بی پرواست یار
(عبدی شروانی)

انجامه: تمّ نصف الاول من مجلد السادس من کتاب خلاصه‌الاشعار و زیده‌لافکار بعون الله الملك الستار علی يد العبد الضعیف النحیف المحتاج الی رحمة الله الملك اللطیف ابن میرزا نظام محمد شرف الشریف فی التاريخ یوم الاربعاء ثالث و العشرین شهر رجب المرجب سنة ثلاث و عشر و الف الهجریه النبویه. مشخصات ظاهری: قطع وزیری ۲۰×۱۴،۶۱ گ، ۲۵ س، مجدول و مذهب، عنوان نسخ و شنگرف، متن نستعلیق، کاتب محمد شرف ابن میرزا نظام و با نظارت تقی‌الدین کاشی، کتابت: ۱۰۱۳ق، در سه برگ پایانی شعری به تاریخ نگارش ۱۱۱۴ق آمده است.

پنج. دستنویس کتابخانه شخصی ادیب برومند

این دستنویس ادامه نسخه ۵۵۰۶ مجلس است که پس از ۱۰۱۳ق به دست محمد شرف ابن میرزا نظام کتابت شده است، این دستنویس از اصل هشتم (در ذکر شعرای یزد و کرمان و نواحی آن و دیار هندوستان) آغاز می‌شود و تا اصل دوازدهم را دربردارد و

شامل شرح احوال و اشعار ۱۷۶ سراینده می‌شود؛ اما از ابتدا ترجمه احوال و بخش بسیاری از اشعار مولانا وحشی بافقی افتاده که شامل قصاید، قطعات، ترکیبات و قسمت «الف» تا «ر» از غزلیات او است. احمد گلچین معانی این نسخه را به تاریخ ۲۸ دی ماه ۱۳۵۰ مطالعه و با حسن سلیقه تمام فهرست‌نویسی و تجلید نموده است. دو برگ آسیب‌دیده خارج از مجلد قرار دارد و ترجمه سه شاعر همراه با پاره‌ای ابیات در آن درج شده است. از این سه شاعر جز در فهرست اشپرنگر و این دستنویس نشانی نیست. این سه شاعر عبارت‌اند از: مولانا حریمی «که در خوش‌طبعی و ندیمی بر ظرفا و ندمای خراسان فایق و اصل وی از نیشابور است»، حافظ کمال‌الدین حسین تربتی و مولانا ابوالوجد فارغی.

آغاز:

دل و طبع خویش را گو که شوند نرمخوتر
که دلم بهانه جو شد من از او بهانه جوتر

انجام:

اگر عشاق را حرمان به قدر آرزو باشد
نصیب ما نخواهد گشت وصلش در قیامت هم

مشخصات ظاهری: قطع وزیری ۱۱×۲۰، ۱۲۴۳ گ، ۲۵ س، اشعار در دو ستون، عنوان نسخ، متن نستعلیق، کاتب محمد شرف ابن میرزا نظام و با نظارت و افزودگیهای تقی‌الدین کاشی، کتابت پس از ۱۰۱۳ ق، آغاز و انجام افتاده است.

دستنویسهای هم‌عرض و تکمیلی از خلاصه‌الاشعار به ترتیب اهمیت و مطالب آن

این بخش دربردارنده شش دستنویس به شرح زیر است:

شش. نسخه شماره ۱۰۴ ب دانشگاه تهران^{۵۶}

این دستنویس از مقدمه آغازین شروع می‌شود و دربردارنده مدخلهایی پراکنده از

۵۶. میکروفیلیمهای این دستنویس به شماره‌های ۳۱۹۷، ۲۱۹۱ و ۳۱۹۴، و نسخه عکسی آن به شماره ۴۹۰۹-۴۹۱۲ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود.

چهار رکن آغازین کتاب است و ترکیبی است از بیاض و مسوده. انجامه ندارد، از این رو نام کاتبان و تاریخ کتابت ذکر نشده است؛ اما مسوده به خط تقی‌الدین کاشی است. این دستنویس در رکن دوم شامل شرح احوال و ابیاتی منحصر به فرد از تاج‌الدین بن بهاء‌الدین الجامی، حکیم نزاری قهستانی، امیر خسرو دهلوی، سعیدالدین هروی، سید سراجی سگزی، خواجه ناصرالدین بخاری، خواجه عبید زاکانی (در این مدخل بخشهایی از رساله/اخلاق/الاشراف وی آمده است)، ابن نضوح فارسی، استاد تاج‌الدین حسن متکلم، مولانا عمیدالملک رکن‌الدین صاین هروی، و در رکن سوم شامل شرح احوال و ابیاتی منحصر به فرد از معین‌الدین جوینی، مولانا لطف‌الله نیشابوری، خواجه حسام‌الدین رستم بسطامی، بهاء‌الدین برندق سمرقندی، و در رکن چهارم دارای ترجمه منحصر به فرد مولانا عبدالرحمن جامی، امیر همایون اسفراینی، مولانا حسن‌شاه هزال مشهدی، مولانا بنایی، سید میر حاج متخلص به انسی، بابا فغانی، مولانا دوست‌محمد اسفزاری متخلص به حالی، مولانا ضیایی نیشابوری، مولانا ظاهری هروی، مولانا علی فیضی دکنی، مولانا حیرتی مروی و مولانا غزالی مشهدی است.

آغاز: جواهر حمد و ثنایی که مفرح قلوب اصحاب دین مبین و مفتاح ابواب صدور ارباب عشق متین تواند بود، سزاوار جمیلی است که تجلیات صفات خود را در آئینه انسان...

انجام: ... امید هست که چون مبتدی به این اخلاق مختار اکابر مواظبت نماید آن را ملکه نفس ناطقه خود گرداند نتیجه آن هرچه تمام‌تر در دنیا و آخرت بیابد. تم کتاب الاخلاق الاشراف و استغفرالله مر جمیع ناگرها الله.

مشخصات ظاهری: جلد تیماج سرخ ضربی، ۱۹×۲۵، ۴۶۴گ، ۲۵س ۱۸×۱۳، اشعار در چهار ستون، عنوان شنگرف، نستعلیق سده دهم، مسوده به خط تقی‌الدین کاشی، کاغذ سمرقندی، برخی از جاها سفید گذاشته شده و حاشیه‌نوشت دارد.

هفت. دستنویس شماره ۲۴۴ مجلس سنا

نسخه منحصر به فرد و نفیسی است به خط مؤلف. این نسخه اهدایی کتابخانه

مهدی بیانی به مجلس سنای سابق است. در صفحه آغازین یادداشتی از آقای بیانی به تاریخ یکم مرداد ۱۳۳۷ آمده است مبنی بر اینکه «نسخه مسوده خلاصه‌الاشعار تقی‌الدین کاشانی است و معادل بیست لیره انگلیسی ارزش دارد». شرح احوال و ابیات ۲۰۶ سراینده را دربردارد (ترجمه ۳۸ شاعر تکرار شده است؛ بنابراین بعضی منابع به اشتباه تعداد صاحبان ترجمه این دستنویس را ۲۴۴ شاعر دانسته‌اند). این دستنویس از صفحاتی از مقدمه خاتمه شروع می‌شود. اولین عنوان آن ذکر محتشم کاشی (از اصل اول) است. از مطالب رکن اول ترجمه حسن غزنوی، انوری، شمس طبسی، سراج قمری مذکور است و از رکن دوم ترجمه حسن دهلوی، که هر پنج ترجمه در پایان دستنویس آمده است و، جز از اصل چهارم، از دیگر اصول دوازده‌گانه کتاب مطلب دارد. این دستنویس از مسوده‌های آغازین خلاصه‌الاشعار است، از این رو بسیاری از مطالب را ندارد؛ اما برخی شرح احوال و ابیاتی را دارد که خاص این دستنویس‌اند. شرح احوال و ابیات شاعرانی چون همایی هروی، شیخی هروی، ضیایی بخاری، غزالی چنک هروی، موالی تونی، ملالی مشهدی، خواجه علی واقفی مشهدی، حیدری سبزواری، نکویی هروی، بیکسی سبزواری، رونقی مشهدی، میر محمد سبزواری، عهدی نیستانی، همدی مشهدی، فایضی مشهدی و خواجه محمد خوافی از اصل دوازدهم و ترجمه دردی سمرقندی، وصالی بسطامی از اصل هشتم و ترجمه حلاوی شیرازی از اصل نهم از مطالب منحصر به فرد این دستنویس به شمار می‌رود. از آنجا که تقی‌الدین کاشی در سال ۹۸۵ق چهار مجلد آغازین را تألیف کرده و در ۹۹۳ق مجلد پنجم را بدان افزوده است، بخش حاضر — که شامل خاتمه و جلد ششم خلاصه‌الاشعار می‌شود — باید بعد از این سال واقع شده باشد و با توجه به اینکه دستنویس ط، که کتابت ۱۰۰۱ق است در موارد مشترک مطالب بیشتری در مقایسه با این دستنویس دارد از این رو دستنویس حاضر پیش از این دستنویس انجام یافته است.

برگه‌هایی از آن در بخش‌های مختلف افتاده است و برخی جاها سفید رها شده است تا بعدها مطلب مورد نظر اضافه شود.

آغاز: ... سلامت گشاده بود و راه حرمان بر هیچ مسلمان بسته نیامده، فله الحمد رب السموات و رب الارض و رب العالمین.
انجام: ... و به قدر امکان در مکافات آن کوشی. رباعیه: یاری باید چگونه یاری باید.
مشخصات ظاهری: جلد تیماج سرخ ضریبی مقوایی، ۱۸/۵ × ۲۴، ۱۳۶ گ، ۳۰/۱۷×۲۶، اشعار در چهار ستون، نستعلیق، نسخه اصل، کتابت بین سالهای ۹۹۰-۱۰۰۱، افتادگی دارد.

هشت. نسخه شماره ۴۵۴۹ مجلس شورا

این دستنویس دربردارنده بخشهایی از خاتمه به خط مؤلف است و شعرای اصل اول تا هفتم را به صورت آشفته و درهم دارد. صفحه‌شمار پریشان و نامرتب است و بسیاری از صفحات نیز افتاده‌اند. نیاز است صفحات با توجه به نسخه اساس این بخش، نسخه شماره ۵۵۰۶ کتابخانه مجلس شورا، مرتب و دوباره تنظیم شوند. تاریخ کتابت نوشته نشده است؛ اما از آنجا که به خط مؤلف است، با توجه و تطبیق افزودگیها و مطالب نوشته شده با دیگر دستنویسها بین سالهای ۹۹۰-۱۰۱۳ ق نوشته شده است.

آغاز: اصل دوم در ذکر شعرای دارالسلطنة صفاهان حفظها الله تعالی عن مفاسد الدوران...

انجام:

اقبال پیر پرورش طفل مملکت اندر کنار عدل تو چون مادران دهد
مشخصات ظاهری: جلد تیماج مشکی ضریبی، جدول‌بندی به زر و مشجر، ۲۳/۵ × ۱۷/۵، ۱۴۷ گ، ۲۶ س ۱۷ × ۱۲/۵، اشعار در چهار ستون، نستعلیق، عنوان شنگرف، نسخه اصل، کتابت بین سالهای ۹۹۰-۱۰۱۳ ق، در صفحه ۲۵۹ آمده است: «این کتاب تذکره دولتشاهی از مال کمترین علی‌اکبر ابن قادر بزاز کاشانی سنه ۱۲۵۲». کاغذ سپاهانی، صفحه‌شمار نامرتب و از میان صفحاتی افتاده است.

نه. نسخه شماره ۵۰۳۴ مجلس شورا

این دستنویس از روی نسخه ۲۷۲ف کتابخانه مجلس کتابت شده و تاریخ کتابت ذیل مدخل منوچهری (گ ۵۱ ر) سال ۱۲۹۸ق آمده است. دربردارنده مقدمه آغازین، چهار فصل در باره عشق، و شرح احوال و ابیات احوال و ابیات پنج شاعر رکن اول است که البته اشعار ناصر خسرو، شاعر پنجم، کامل ذکر نشده‌اند. آغاز: بسمله، جواهر حمد و ثنایی که مفرح قلوب اصحاب دین مبین و مفتاح ابواب صدور ارباب عشق متین تواند بود، سزاوار جمیلی است... انجام:

یا ز بهر یکی که پنجه سال
عمر بگذشت بی نماز و طهور
مشخصات ظاهری: جلد تیماج مقوایی قرمز، قطع وزیری ۳۴ × ۲۱/۵، ۸۲ گ،
۳۱ س ۲۴ × ۱۴. اشعار در چهار ستون، عنوان شنگرف، نستعلیق، کتابت ۱۲۹۸،
کاغذ فرنگی. صفحه‌شمار در چند صفحه نخست نامرتب است.

ده. نسخه شماره ۱۰۶ف کتابخانه ملی ایران

این دستنویس از «اختیارات دیوان علی بن ابی طالب علی (ع)» آغاز می‌شود و بخشهای پراکنده‌ای از مجلد اول از رکن اول را دارا است و به شرح احوال و ابیات فلکی شروانی ختم می‌شود. آغاز: یعسوب الواصلین، مطلوب الکاملین، خورشید سپهر امامت، جمشید سریر کرامت، واقف معارج لاهوت، عارف مدارج ناسوت، منبع عیون مشاهده... انجام:

در دل از بس ندم که هست مرا
طاقت آنکه دم بر آرم نیست
مشخصات ظاهری: نستعلیق شکسته، احتمالاً قرن سیزدهم هجری، دارای دو جدول: بیرونی زر و سیاه، دور سطور زر و شنگرف و آبی و سیاه، میان مصرعها دو جدول سیاه و زر، تعدادی صفحات سفید و مجدول، میان صفحات ۱۱۰ و ۱۱۱ و همچنین اول و آخر کتاب و از ۴۰۷ تا ۴۱۱ و میان ۴۲۱ و ۴۲۲ سفید است، صفحه اول کتاب

افتاده و بین شرح حال یک شاعر تا شاعر دیگر مقداری کاغذ سفید است و ظاهراً کاتب می‌خواسته اشعار دیگری اضافه کند. سرفصلها خالی است و شاید علت آن بوده که کاتب قصد داشته آن را با مرکب قرمز بیاورد. جلد: مقوایی نقاشی، گل و بته زر و شنگرف و سبز، حاشیه گل و بته، اندرون نرگس زر و شنگرف و سبز و زرد، ۲۰۰ × ۲۹۵، کاغذ فرنگی، ۲۲۸گ، ۲۵س ۱۲۵ × ۱۹۵ (انوار ۱۳۴۳: ۱۰۳/۱-۱۰۴).

یازده. نسخه ۵۹ ج دانشکده ادبیات

میکروفیلیمهای آن به شماره‌های ۱۸۱۳ و ۵۶۲۸ و نسخه عکسی آن به شماره ۴۳۳۷-۴۳۴۱ موجود است. از روی دستنویسهای آغازین کتابت شده و شامل موارد تکمیلی و نهایی خلاصه‌الشعار نمی‌شود. غلط املایی و اشتباه بسیار دارد. ترجمه شعرای اصلهای اول، دوم، سوم، پنجم، ششم، هفتم، هشتم، نهم، دهم و یازدهم را به صورت نسبتاً پراکنده دارد و از رکن اول شرح احوال و ابیات خاقانی، انوری و سنایی در آن ذکر شده است. نسخه در پاریس در ۲۷/۱۰/۲۸ در دست اقبال بوده است که یادداشتی بر آن نوشته و آن را فهرست کرده است، قزوینی نیز یادداشتهایی بر آن نوشته است.

آغاز: و تشریف سلطنت در بارگاه احدیت او می‌بخشند تا اساس ارکان جهان نهاده.

انجام:

هرگز نشد دعای من خسته مستجاب شرمندم که رو به سوی آسمان کنم
مشخصات ظاهری: جلد تیماج قهوه‌ای ضربی مقوایی، ۲۴×۱۷/۵، ۳۶۸گ،
۲۵س ۱۲×۱۸، اشعار در چهار ستون، خط نسخ، کاغذ سپاهانی، افتادگی دارد.

دستنویسهای تکمله‌ای و مدخلهای پراکنده از خلاصه‌الشعار و
زبده‌الافکار

دستنویسهای این بخش بیش از دوازده مورد است و با این مشخصات:

دوازده. نسخه شماره ۸۴ کتابخانه چشمه رحمت در شهر غازی پور این دستنویس در کتابخانه چشمه رحمت، واقع در غازی پور هند، به شماره ۸۴ نگهداری می‌شود که به همت مرکز احیا کشف و با تلاش آقای جواد بشری (۱۳۸۸: ۲-۳۱) شناسایی و بررسی شده است. مشخصات دستنویس به شرح زیر است: نسخه‌ای است در قطع وزیری بزرگ و شاید در اندازه رحلی کوچک دارای چهار ستون نوشته در صفحات شعردار، هر صفحه دارای ۲۵ یا سی سطر ریزنویس که البته گویا صفحات ۲۵ سطری پاکنویس شده و صفحات سی سطری به صورت مسود باشند. قریب به اتفاق قسمتها به خط تقی‌الدین است که برخی مدخلها مانند مدخل عتیقی با قلم دیگری نوشته شده است. عناوین به شنگرف است. موربانه به نسخه بسیار آسیب زده است و رطوبت و فرسودگی به اکثر برگها سرایت کرده است. نسخه دو یا سه مرتبه شماره صفحه خورده، این نسخه به تناوب مدخلهایی پراکنده از رکنهای اول تا چهارم را شامل است. دستنویس با ذکر میرحسین شفیعی معمایی آغاز می‌شود و به ذکر سید جلال جعفر فراهانی ختم می‌شود.

سیزده. دستنویس شماره ۳۲۲ کتابخانه شخصی فخرالدین نصیری امینی این دستنویس هم‌اکنون در کتابخانه مجلس به شماره ۱۶۷۸۳ نگهداری می‌شود (بشری ۱۳۹۰: ۱۸). دستنویس به خط تقی‌الدین کاشانی و به تاریخ ۹۹۹ ق کتابت شده است؛ مشتمل بر نوزده جزوه و ۲۵ شاعر است که از رضی‌الدین نیشابوری آغاز و به اثیرالدین اومانی ختم می‌شود و در کل ترجمه ۲۵ تن از شاعران رکن اول را به صورت مداخل پراکنده داراست. انجامه: تمّ الانتخاب بعون الله الملك الوهاب^{۵۷} فی شهر شعبان المعظم سنه تسع و

۵۷. مشخصات این دستنویس در مقدمه کتاب *مونس الاحرار* بدرالدین جاجرمی به تصحیح میر صالح طیبی (۱۳۵۰: ۷-۱۷) آمده است. اطلاعات نقل شده از این منبع خلاصه شده است. کلمه را فهرست‌نگار «النواب» درج کرده است، از آنجا که در حال حاضر دسترسی به اصل نسخه ممکن نیست، تصحیح قیاسی شد.

تسعین و تسعمائه الهجریه فی یده مؤلفه تقی‌الدین محمد الحسینی فی بلدۃ المؤمنین کاشان.

مشخصات ظاهری: ۲۵×۱۹، ۲۸ س، اشعار در دو ستون.

چهارده. دستنویس شماره ۶۹۴۶ کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی در قم دستنویسی است دربردارنده هفت تن از شعرای رکن اول خلاصه‌الاشعار که از معزالدین مختاری آغاز و به ازرقی هروی ختم می‌شود. به غیر از ترجمه حسن غزنوی، که کاتبی به نام رفیع‌الدین بن علی غفاری کتابت کرده، مابقی موارد به خط تقی‌الدین کاشانی نوشته شده است. پایان تمامی ترجمه‌های ذکر شده انجامه دارد و کلیه مطالب به سال ۹۹۸ ق و در کاشان کتابت شده است.

در انجامه کاتب آمده است: اتمام یافت انتخاب اشعار در نثار سید بزرگوار جامع کمالات صوری و معنوی سید حسن غزنوی نور ضریحه، علی ما انتخابه منتخبه مؤلف التذکره الجدیدیه السید الحسیب النسیب امیر تقی‌الدین محمد الشهیر بمیر تذکره بلغه الله التعالی ایانا الی آمال و الامالی علی یدی العبد الراخی عفو ربه الباری رفیع‌الدین بن علی غفاری فی لیله الغره من شهر صفر سنه ۹۹۸ هجریه نبویه.

آغاز: ذکر حکیم معزالدین مختاری: اسم اصل وی عثمان مختاری است و در ابتدا عثمان تخلص کرده و بعد از آن به مختاری بدل نموده...
انجام:

خورشید به مثل گوید ای سرو بلند چون خندیدی بار دگر ناز بخند
انجامه: تمت الانتخابات من جملة الانتخابات کتاب خلاصه‌الاشعار و زیده‌الافکار
علی ید مؤلفه و منتخبه العبد الفقیر المحتاج الی رحمة الله الملك الغنی تقی‌الدین
محمد بن شرف الدین علی الحسینی فی شهر ذی‌العقده الحرام الهجریه فی
دار المؤمنین کاشان حماها عن مفسد الدوران.

مشخصات ظاهری: جلد تیماج رو قرمز و پشت قهوه‌ای، ۲۹۵ گ، سطور مختلف،

اغلب ۲۱ س ۲۰.۵ × ۱۲/۵، اشعار در دو ستون، نستعلیق تقی‌الدین کاشانی و رفیع‌الدین بن علی غفاری، کتابت محرم سال ۹۹۸ ق تا ذی‌العده همان سال.

پانزده. دستنویس شماره ۹۸۲ ط کتابخانه مجلس

این نسخه در سلسله دستنویسهای اهدایی مرحوم سید محمدصادق طباطبایی به کتابخانه مجلس شورای اسلامی است به خط مؤلف، که از ابتدا ناقص است و با بخشی از اشعار محتشم کاشانی شروع، و در ادامه، برخی مطالب اصل سوم، نهم و یازدهم بیان می‌شود. پس از انجامه شعری به خط تقی‌الدین کاشی «لواحد من القدما» آمده که خطاب به خوانندگان است و با این مطلع:

در این قصیده نگه کن به چشم معنی بین که رشک لعبت مانی و صورت چین است
آغاز:

وان نظم مدح نکته‌شناسی بود که او از بهر نکته‌دان دل و کف بحر و کان کند

انجام:

بقا طفیلی خوان تو باد تا به ابد چو عمر منزلتت را مباد بیم زوال
انجامه: تمت الانتخابات من جمله خاتمه کتاب خلاصه‌الاشعار و زبدة‌الافکار
علی ید مؤلفه و مصنفه و منتخبه اقل عباد الله الملك الغنی تقی‌الدین محمدبن شرف‌الدین علی الحسینی فی رابع عشر شهر جمادی الاخری من العام الاول من المائة الحادی عشر من هجرة النبویة فی بلدة المؤمنین کاشان حماها الله تعالی عن آفات الزمان.

مشخصات ظاهری: قطع ۱۱/۵ × ۱۸/۵، ۵۱۸ گ، بیست س، اشعار در دو ستون، نستعلیق، نسخه اصل، کتابت ۱۰۰۱ ق.

شانزده. دستنویس شماره ۴۰۷۸ کتابخانه ملی ملک

این دستنویس شامل ترجمه احوال و اشعار سیزده شاعر از بخشهای مختلف کتاب است که بعد در تدوین نهایی در محل خویش رونویس شده‌اند. متن به خط

محمدشرف این میرزا نظام کتابت شده و نشانه‌های نظارت به خط تقی‌الدین کاشانی نیز دیده می‌شود. در پایان دستنویس نوشته شده است: «قابل باصله حرره مؤلفه تقی‌الدین محمدالحسین فی سنه ۱۰۱۳» و ممه‌ور به مهر «محمدحسین» است. آغاز: ... ترصیعات کلامش از کسوه تصنع میرا و تجنیسات بیانش از وصمت توقع میرا. انجام:

از پهلوی مرد زن برون آوردند یعنی که تهی خوش است پهلوی از زن مشخصات ظاهری: جلد میشن قهوه‌ای سیر، ۲۱۸گ، ۲۷س ۲۵/۵×۱۲/۶، اشعار در چهار ستون، نستعلیق، عنوان و نشان سنگرف، کاغذ ترمه، آغاز افتاده است.

هفده. دستنویسی دیگر از کتابخانه شخصی ادیب برومند در ۳۳۰ ورق به قطع رقعی، تحریر قرن یازدهم، در ذکر ۳۲ شاعر، از اصل اول محتشم کاشانی، حیدر معمایی، حسابی کاشانی، فهمی کاشی، تشبیهی کاشی، غضنفر کرجاری، حاتم کاشی، مولانارضایی و شجاع کاشی، از اصل دوم حزنی و نوری اصفهانی، از اصل سوم ملک قمی و والهی قمی، از اصل هفتم فارغ تبریزی، از اصل هشتم پیامی کرمانی از اصل نهم مولانا غیرتی و عرفی شیرازی، از اصل دهم علینقی کمره‌ای و رشکی همدانی، از اصل یازدهم شانی تکلو، حالتی استرآبادی و سحابی استرآبادی، و از اصل دوازدهم صالحی مشهدی، ظهوری ترشیزی، اقدسی مشهدی، مردمی مشهدی، نسبتی مشهدی، صبوری هروی، ذوقی تونی، فکری مشهدی، رباعی مشهدی و مخلصی سبزواری ذکر شده‌اند. اطلاعات این دستنویس در پیوست تاریخ تذکره‌های فارسی (گلچین معانی ۱۳۶۳: ۸۴۰-۸۴۱) آمده است و از جزییات دیگر این دستنویس اطلاعی در دست نیست.

هجده. دستنویس مجموعه نورانی وصال در شیراز مجموعه نورانی وصال در حال حاضر دارای جای مشخصی نیست و از آن

استفاده نمی‌شود. مشخصات دستنویس در نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (۲۹۱/۵) بدین شرح آمده است: «گزیده اشعار ادیب صابر و رضی‌الدین نیشابوری (مورخ صفر ۱۰۰۵ق) و اثیرالدین اخسیکتی (مورخ پایان صفر ۱۰۰۵) به خط مؤلف.»

در کتابخانه ملی ایران دستنویسی با عنوان «شرح حال و منتخبات اشعار ادیب صابر، رضی‌الدین نیشابوری و اثیرالدین اخسیکتی» به شماره ۱۹۰۸۱ موجود است که به خط مؤلف (تقی‌الدین کاشانی) و به همان تاریخ (صفر ۱۰۰۵ ق) کتابت شده است. این دستنویس از مجموعه نوازی پهلوی به کتابخانه ملی انتقال یافته و از آنجایی که مندرجات، تاریخ کتابت و مؤلف آن یکی است به اعتقاد نگارنده همان دستنویس مجموعه نورانی وصال است.

آغاز: هو الجامع، ذکر ملک‌الفاضل و الاکابر شهاب‌الدین ادیب صابر از صناید اکابر بخارا و فحول علمای آنجاست.

انجام:

بیامرز یا رب مر آن را که گفت بیامرز یا رب مر اخسیکتی را انجامه: تمت الانتخاب بعون الله الملك الوهاب علی يد مؤلفه و مصنفه و منتخبه اقل خلق الله الملك الغنی تقی‌الدین محمدبن شرف‌الدین علی الحسینی [کاشانی]... فی سلخ صفر ختم بالخیر و الظفر من عام خمس و الف هجریه.

مشخصات ظاهری: جلد تیماج مشکی مقوایی، ۲۳۷ × ۱۲۵، ۱۲۹گ، ۲۶س ۶۵ × ۱۸۰، اشعار در دو ستون، نستعلیق، کاغذ سمرقندی، عناوین شنگرف، نسخه اصل، کتابت ۱۰۰۵ق.

نوزده. نسخه شماره ۴۴۸۰ دانشگاه تهران

در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی (۳۴۲۹/۱۳) دستنویسی به شماره ۴۴۸۰ نگهداری می‌شود که به اشتباه به نام عرفات‌العاشقین ضبط شده است. این دستنویس را احمد گلچین معانی در جلد دوم تاریخ تذکره‌های فارسی (ص ۱۲)

شناسایی کرده است. در آنجا نام تقی الحسینی ذیل ترجمه ادیب صابر آمده است. نسخه شامل بخشهایی از رکن اول خلاصه‌الشعار می‌شود.

بیست و بیست‌ویک. نسخه‌های شماره ۶۶۷ و ۶۶۸ کتابخانه ایندیا آفیس میکروفیلم این دو نسخه را سالها پیش کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه مشهد (به شماره ۳۱۲) تهیه کرده است.

دستنویس شماره ۶۶۷ در سه مجلد است: جلد نخست شامل مجلد اول و مجلد دوم از رکن اول (۴۵۵ گ) و جلد دوم دربردارنده رکن دوم و رکن سوم (۴۳۹ گ) و جلد سوم شامل خاتمه و ذیل خاتمه (۴۶۲ گ) است. مطابق آخرین ویرایش خلاصه‌الشعار تنظیم شده است، البته بدون ذکر اشعار. رکن چهارم در این دستنویس نیامده است و دیگر مطالب تذکره عمدتاً آمده است. به‌ویژه شرح حال اغلب سرایندگان رکن دوم این نسخه در بین دستنویسهای موجود در ایران و قابل دسترس منحصر به فرد است. ترجمه احوال عبدل ساکنی، عزیزی رشتی، صانعی بدخشانی، میر محمد هاشم سنجر کاشی، غیرتی، قیدی شیرازی، قدری شیرازی، عرفی، عالمی، لطفی، شاه داعی، ابواسحق اینجو، حلاوی و اقدسی مشهدی را ندارد، اما ترجمه احوال سید کریم‌الدین هاشم، میرعلی کسکنی، غباری جوینی تنها در این دستنویس دیده می‌شود. نام کاتب ذکر نشده و همه مطالب به خط یک نفر است. از روی دستنویس نوشته شده برای سلطان ابراهیم عادلشاه بیجاوری کتابت شده و نام عادلشاه در تقدیم‌نامه آن (گ ۹) آمده است. در آغاز جلد دوم این دستنویس ترقیمه‌ای به این تاریخ ذکر شده است: «یوم الثلاثاء احدى عشرين من شهر رمضان المبارك سنة ثلثین و ثمان و الف هجرية النبويه [روز سه‌شنبه ۲۱ ماه رمضان سال ۱۰۸۳]» (ند، گ ۴۵۴ ر). آغاز: بسمله، جواهر حمد و ثنایی که مفرح قلوب اصحاب دین مبین و مفتاح ابواب صدور ارباب متین تواند بود.

انجام: بحر و کانی که در کف و دل توست مایه بحرها و کانه باد.

انجامه: تمت خاتمه کتاب خلاصه‌الشعار و زیده‌لافکار. تمام شد.

مشخصات ظاهری: $۱۰\frac{۱}{۸} \times ۷\frac{۱}{۴}$ اینچ،^{۵۸} ۱۳۴۷ گ پانزده س، خط نستعلیق، کتابت سال ۱۰۸۳ ق، کاتب نامعلوم.

دستنویس شماره ۶۶۸ در یک مجلد است و مطالب پراکنده‌ای از دوازده اصل خاتمه را دربر می‌گیرد. چنانکه از تاریخ کتابت نیز مشخص است، از روی دستنویس‌هایی که مربوط به آغاز کار تذکره بوده کتابت شده است و مطالب تکمیلی را ندارد. افزون بر این، تصاویر کیفیت چندانی ندارند. برگها آسیب دیده‌اند، خوانش اغلب مطالب دشوار است و نسخه افتادگی بسیار دارد، از این رو در بخش نمایه مداخل این دستنویس لحاظ نشده است.

آغاز: ...^{۵۹} کاسر لشکر غوایت، شاه ایوان هل اتی و ماه آسمان لافتی مدرس مدرسه سلونی، معلم علم لدنی...

انجام: بحر و کانی که در کف و دل توست مایه بحرها و کانه باد.
انجامه: وقع الفراغ من تسویده الفقیر المحتاج الی الله الملک السبحان عبدالفتاح بن شمس‌الدین محمد الکاشانی فی منتصف شهر جمادی الثانی سنه ثلث و تسعین و تسعمائه [۹۹۷] الهجرية النبویه.

مشخصات ظاهری: اندازه $۱۲\frac{۱}{۴}$ اینچ \times $۷\frac{۳}{۴}$ اینچ،^{۶۰} ۳۱۸ گ، ۲۴ س، اشعار در چهار ستون، نستعلیق، کتابت سال ۹۹۷ ق، کاتب عبدالفتاح بن شمس‌الدین محمد الکاشانی.

بیست و دو. دستنویس اهدایی به کتابخانه آستان قدس رضوی در سال ۱۳۷۶ ش از سوی مقام معظم رهبری میکروفیلمی به کتابخانه آستان قدس رضوی اهدا گردیده، که به خط مؤلف در ۱۰۰۴ ق کتابت شده است. اغلب صفحات افتاده و تنها ۴۵ برگ باقی مانده است. در حاشیه صفحه پایانی مطلبی به تاریخ ۱۲۳۷ ق به خط محمد محسن نوشته شده است، مبنی بر اینکه اوراق مکتوبی این

۵۸. به نقل از: اته ۱۹۰۳: ۳۴۷/۴.

۵۹. عبارت افتاده است.

۶۰. به نقل از: همانجا.

مجلد ۴۳۱ ورق است. این جمله فهرست‌نگار را به اشتباه افکنده و از این رو کاتب و تاریخ کتابت را از این جمله درج کرده است. دستنویس بسیار آسیب دیده است و با اینکه به عنوان رکن دوم، معادل مجلد سوم از خلاصه‌الاشعار معرفی شده، تنها صفحه نخست و سه صفحه پایانی از این بخش است و ترجمانی پراکنده از اصل اول، اصل دهم و اصل یازدهم را شامل می‌شود. از جمله ترجمان این سراینده‌گان: حسن سلطان، حیدر معمای، میر معزالدین محمد، خواجه امین‌الدین محمد، میرزا حسابی، ضیاء‌الدین محمد، میرزا جلال‌الدین محمد حکیم، مولانا رکن‌الدین مسعود، مولانا تابعی، مولانا فردی، مولانا شوخی، مولانا تاجری، مولانا خضری، و مولانا حالتی کابلی. آغاز: فهرست مجلد الثالث من کتاب خلاصه‌الاشعار و زیده‌الافکار و آن مشتمل است بر ذکر غزلسرایان متقدمین و بعضی قصیده‌گویان که با ایشان معاصر بوده‌اند. انجام:

یا رب به ولای آن عزیزان که فقیر
کردم صفت کمال هر یک تحریر
از من نظر رحمت خود باز مگیر
.....^{۶۱}

انجامه: انشاءالله تعالی در مجلد رابع که رکن ثالث است، ابتدا از افضل الشعرا خواجه حافظ کرده در ذیل اشعار او شعرای آن زمان سمت تحریر خواهد یافت تا غزلسرایان زمان مولانا جامی که هر کدام بار جوهری‌اند از کانی امیدوار از کرم و فضل ایزد تعالی که جمیع طالبان زروء علیا را به هدایت توفیق به مطالب و مقاصد خود برساند بحق محمد و آله الطاهرین، تم فی یوم السبت سلخ شهر رجب المرجب سنهٔ اربع و الف من الهجرية النبویة علیه افضل التحية. مشخصات ظاهری: ۱۸×۲۳، ۴۵ گ ۲۳ س، عناوین شنگرف، اشعار در چهار ستون، نستعلیق، کاتب تقی‌الدین کاشانی، کتابت ۱۰۰۴ق، حاشیه و افتادگی دارد، نسخه آسیب‌دیده است.

بیست و سه. دستنویسهایی که به اشتباه به عنوان دیوان شاعران معرفی شده‌اند با توجه به تحقیقی که احمد گلچین معانی (هامش ص ۵۵۱) انجام داده است و از آن به جنایتی نسبت به تمام مجموعه‌های آستان قدس رضوی تعبیر کرده‌اند، متصدیان کتابخانه با جدا کردن شرح حال و منتخبات ازرقی، ابوالفرج رونی، ابوالفرج سجزی به شماره ۴۵۸۸ و به نام «دیوان ازرقی هروی» و همچنین شرح احوال و ایات رشید و طواط و سید حسن اشرف غزنوی به شماره‌های ۴۶۵۷ و ۴۶۷۳ — که در واقع بخشهایی از رکن اول خلاصه‌الشعارند — هر بخش را به عنوان اثری مستقل شماره خاص داده و تجلید کرده‌اند. متأسفانه این جنایت به همینجا ختم نمی‌شود.^{۶۲}

خلاصه‌الشعار و زبده‌الافکار در خارج از ایران

علاوه بر موارد نامبرده، در مراحل تحقیق به دستنویسهایی برخورد شد که خارج از ایران نگهداری می‌شوند و دستیابی به آنها — اگر نگوییم غیرممکن، دست‌کم دشوار — است. از آنجا که اولین گام در احیای چنین دستنویسهایی معرفی آنهاست، به بیان ویژگیهای هر کدام — آنچنان که در فهرست نسخه‌های خطی آمده است — پرداخته می‌شود:

۱. فهرست نسخ خطی کتابخانه راجه محمودآباد لکهنو (خواجه‌پیری، ۴۲۱، ردیف ۱۲۸، به نام خلاصه‌الشعار).
آغاز:

چند روزی باز بی دیدار او سر می‌کنم امتحان صبر خود یک بار دیگر می‌کنم
مشخصات ظاهری: کرم‌خورده، آغاز و انجام افتاده، دارای حواشی، نستعلیق، ۱۲۸۰گ، ۲۲/۵×۱۴، شانزده س.

۶۲. بنا به مشاهده استاد فرهیخته، سید علی میرافضلی، بسیاری از دیوانهای شعری کهن که از سده یازدهم به بعد کتابت شده‌اند، متکی به انتخابات تقی‌الدین کاشانی بوده‌اند؛ به عبارتی، متن این دیوانها در واقع خلاصه‌ای از اصل دیوان بوده که کاتب از خلاصه‌الشعار برگرفته است.

۲. سیری در کتابخانه‌های هند و پاکستان (عطاردی ۱۳۷۶: ذیل مدخل شماره ۲۱۸ کتابخانه خدابخش پتنه در هندوستان).

مجلد چهارم خلاصه‌الاشعار مطابق رکن سوم آن، شامل ترجمه حافظ شیرازی تا سلطان حسین میرزا بایقرا، به خط نستعلیق ریز و افزوده‌های مؤلف در حاشیه، ۳۹۴ گ.

۳. سیری در کتابخانه‌های هند و پاکستان (عطاردی ۱۳۷۶: ذیل مدخل شماره ۲۳۸۹ کتابخانه رضا رامپور هندوستان).

از مطالب و ویژگیهای این دستنویس اطلاعی در دست نیست.

۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه سلطنتی برلین (پرچ ۱۸۸۸: ش ۶۴۷)

(Pertsch, *Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, n. 647)

این دستنویس در بردارنده شاعران خاتمه دوم خلاصه‌الاشعار است که ذکر آنها تنها در این فهرست آمده است. این خاتمه شرح احوال و اشعار شاعران را دربر نمی‌گیرد و تنها گزیده اشعار سرایندگانی را شامل می‌شود که پس از اتمام خلاصه‌الاشعار، پیش از سال ۱۰۱۶ ش، دیوانشان به دست مؤلف رسیده است. جالب اینکه نام تقی‌الدین کاشانی در قسمت حرف ذ به نام «تقی‌الدین محمد الحسینی المتخلص به ذکری» آمده است و ویلهلم پرچ یادآور شده‌اند که مانند بقیه سرایندگان، تنها ذکر اشعارش آمده و شرح حال او نیامده است.

نسخه‌شناسی: ۴۲۹ گ، ۱۶×۲۰، نستعلیق متوسط. متن بد و غیرقابل خوانش [از این رو تشخیص بیشتر اسمها با علامت سؤال و تشخیص احتمالی آمده است].

۵ و ۶: فهرست نسخه‌های خطی عربی، فارسی و اردوی کتابخانه شاهان اوده (اشپرنگر ۱۹۷۹: ۱۵/۱)

(Sperenger, *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh*, Vol. 1., p. 15)

ش ۸ موتی محل: مجلد سوم مطابق رکن دوم در ۸۶۰ گ و مجلد مربوط به خاتمه ۷۵۰ گ.

ش ۹ موتی محل: دستنویسی فاقد ابیات دربردارنده شرح حال و مقدمه، کتابت ۱۰۴۰ ق، ۸۶۵ گ.

۷. بلوشه (ج ۳، ش ۱۲۴۲). با شرح احوال عمیق، سوزنی، رشید و طواط، فلکی، عمادی از رکن یک، از مجلدات نسخه اصلی تذکره تقی کاشی مربوط به اواخر قرن شانزدهم میلادی.^{۶۳}

۸. بانکی پور (ج ۸، ش ۶۸۴). تنها شامل رکن سوم مطابق مجلد چهارم با تجدید و نظر و اضافت مؤلف، اواخر قرن شانزدهم و اوایل قرن هفدهم میلادی.

۹. Rieu suppt. (ش ۱۰۵). تنها مدخل فصول و مجلد یکم را داراست. شامل شرح احوال و ابیات ۲۱ تن از شاعران مجلد اول است و از آخر افتادگی دارد. مربوط به قرن شانزدهم میلادی.

۱۰. Lindesiana (ص ۲۲۳، ش ۳۱۲)، دومین تدوین فاقد رکن چهارم، به تاریخ ۱۰۳۸ ق «نسخه بلاند».

در تاریخ ادبیات/ستوری (ص ۸۰) در باره این دستنویس آمده است: «همه این اثر در دستنویسی موجود است که حدود ۱۰۱۶ کامل شده و به خاتمه دوم

۶۳. شماره‌های ۷ تا ۱۱ به نقل از تاریخ ادبیات/ستوری (۱۹۵۳: ۱۰۵-۸۰۴/۲/۱) نوشته شده است.

پایان یافته، که شامل اشعاری بدون شرح حال از شصت شاعر که اغلب دیوان خودشان را بعد از اتمام خلاصه‌الاشعار برای مؤلف فرستاده‌اند و دربردارنده یک ذیل است در اعتقادات و افکارش در تألیف (نک: بلاند ص ۱۳۱-۲ نقل از: استوری ۱۹۵۳: ۸۰۵).»

۱۱. ایوانف (ضمیمه ۲ ش ۹۳۲) مشتمل بر رکن سوم مطابق مجلد چهارم از ۱۸۷۳ م.

۱۲. مکتبه الامام امیرالمؤمنین العامه در نجف (دانش‌پژوه و افشار ۱۳۴۶: ۴۱۷/۵).

مشخصات: «خلاصه‌الاشعار و زبدة‌الافکار، کاتب محمدشریف‌بن میرنظام، کتابت ۱۷ رجب ۱۰۰۸، نسخه تا سرگذشت امیر عمادی را دارد.»

۱۳. کتابخانه دانشگاه شیگاگو در شهر شیکاگو. کد دستیابی: A11988 (نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱۰، ص ۷).
مشخصات: خلاصه‌الاشعار و زبدة‌الافکار، نستعلیق سده یازدهم هجری، آغاز و انجام افتاده، با یادداشت «ابن محمد صالح اصفهانی...» و یادداشت دیگری در آغاز نسخه مبنی بر اینکه از یک خراسانی از «جماعت بیچاره عالی‌خانی نجف قلی‌خان» خریده شده است. نخستین عنوان در نسخه، فصل هشتم در ذکر شعرای یزد و کرمان تا هندوستان است در دو فصل: نخست در ذکر سرایندگان یزد که از وحشی بافقی آغاز می‌شود و دوم شاعران کرمان و هند که از شمس‌الدین در آن یاد می‌گردد؛ سپس فصل نهم در سرایندگان شیراز و ذکر شرف‌الدین غیرتی، فصل دهم همدان و یک لاحق در باره سرایندگان جربادقان و قصبات آن و لاحقۀ ثالث در ذکر مستعدان قصبه خوانسار و ذکر قاضی حسین در این دستنویس آمده است. فصل یازدهم در ذکر شاعران ری و استرآباد است

در دو فصل: نخست سرایندگان ری (قاسم بیک حالتی) و دیگر سرایندگان استرآباد تا می‌رسد به فصل دوازدهم از خاتمه خلاصه‌الاشعار در ذکر سخنسرایان بلاد خراسان، در اینجا از میرهاشمی استرآبادی کتابدار فرهاد قرمان لوی که شاعر و مورخ و ادیب و کماندار بوده‌است یاد می‌شود.

نتیجه بررسی دستنویسها

با مطالعه دستنویسها و مطالب طبقه‌بندی‌شده از داده‌های این بخش، نتایج زیر — برای دستیابی به دستنویس کاملی از خلاصه‌الاشعار — حاصل شده است:

اغلب مطالب مجلد اول از رکن اول در دستنویس شماره ۲۷۲ ف کتابخانه مجلس و اغلب مطالب مجلد دوم از رکن اول در دستنویس شماره ۷۷۹۰ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. از مطالب رکن دوم، جز ترجمه مستقل احوال سرایندگان در نسخه ایندیا آفیس و شرح احوال و ابیاتی پراکنده در دستنویسهای موجود و قابل دسترس در ایران، چیزی یافت نشد. علاوه بر نسخه ایندیا آفیس، در فهرست نسخ خطی خارج از ایران نسخه لندزیانا ش ۳۱۲، نسخه کاملی که اشپرنگر و بلاند از آن یاد می‌کنند، نیز متذکر فاقد بودن دستنویس از رکن چهارم شده‌اند و جز ترجمه احوالی پراکنده از ۲۶ شاعر این بخش نسخه‌ای در دست نیست. بنابراین به نظر می‌رسد نسخه اساس این بخش، یا به‌طور کلی از دست رفته و یا میر تذکره در نگارش این بخش توفیق نیافته است، که حدس دوم نزدیک به یقین است. اغلب مطالب رکن سوم را دستنویس کتابخانه سالتیکف شچدرین دارد. از این میان شرح احوال و ابیات قوامی گنجه‌ای از رکن اول، تنها در دستنویس کتابخانه چشمه رحمت، و ترجمه افضل‌الدین کاشانی از مجلد دوم رکن اول، تنها در دستنویس کتابخانه نصیری امینی، و شرح احوال معین‌الدین جوینی، لطف‌الله نیشابوری، رستم بسطامی و بهاء‌الدین برندق سمرقندی از رکن سوم، تنها در دستنویس شماره ۱۰۴ ب کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است که مطالب رکنهای اول و سوم را کامل می‌کند. برخی مطالب رکنهای دوم و

چهارم نیز به صورت پراکنده در دستنویس ۱۰۴ب کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه چشمه رحمت آمده است.

کامل‌ترین صورت موجود و قابل دسترس از بخش خاتمه خلاصه‌الاشعار به کتابت محمد شرف ابن میرزا نظام و نظارت تقی کاشی در دست است که نیمی از آن، از اصل اول تا پایان اصل هفتم، در کتابخانه مجلس به شماره ۵۵۰۶ موجود است و نیم دیگر آن — که البته از آغاز و انجام افتادگی دارد — در کتابخانه شخصی عبدالعلی ادیب برومند نگهداری می‌شود.

در باره برخی دستنویسها — که ترتیب منطقی و منظم ارائه شده از سوی مؤلف را ندارند — این نکته شایان ذکر است که تقی کاشانی بعد از تکمیل مطالب یک یا چند شاعر از بخشهای مختلف، تکمله‌ای می‌ساخته و مطالب را آنجا ضبط می‌کرده است تا پس از تکمیل بخش مربوط، به آن اضافه سازد. از این رو با دستنویسهایی چون ۹۸۲ط مجلس، ۶۹۴۶ مرعشی نجفی، چشمه رحمت، و ۴۰۷۸ ملک مواجه می‌شویم که ترجمه شاعران به ترتیب سیاق اصلی تذکره داخل نشده‌اند و به شکل مدخلهای پراکنده از خلاصه‌الاشعارند.

در نهایت، با توجه به آنچه از دستنویسهای موجود از خلاصه‌الاشعار دریافت شد، این نتیجه به دست آمد که بهترین راه احیای این اثر، تصحیح به روش انتقادی و شیوه تلفیقی است. به عبارتی ضروری است در تصحیح هر قسمت، تمامی دستنویسهای موجود از هر بخش مورد بررسی قرار گیرد؛ چرا که شیوه التقاطی که بر مبنای چند نسخه غلط است، به دلیل ضبط صحیح دستنویسهای موجود، به کار نمی‌آید و شیوه نسخه اساس، به دلیل ضبط ناقص اقدم نسخ و نبود دستنویس کامل به خط مؤلف و فرآیند تکمیل در طول نگارش، کارساز نیست.